

Wohl Janka és Arany János kapcsolata sajtóközlemények tükrében¹

1. Bevezetés

Mielőtt valamilyen izgalmas, ez idáig fel nem fedett szerelmi viszonyra vagy pikáns kalandra gondolna bárki is a cím olvastán, meg kell jegyeznem, hogy tanulmányom ebben a tekintetben csalódást fog okozni. Nem tudok ugyanis még amellet, az Arany emlékverse nyomán szárnyra kelt feltételezés mellett sem érvelni, hogy Wohl Janka szerelmes lett volna Arany Jánosba. De még ha így lett volna is, kevésbé látom a pusztá megállapítás irodalom- vagy kapcsolattörténeti hozadékát. Barátságuk rekonstruálható momentumaihoz a kijelentés azonban jó indokul szolgál.

Wohl Janka húgával, Wohl Stephanie-vel a 19. század második fele társaséletének közismert szereplője volt. A nővérek kiváló társadalmi kapcsolatokkal rendelkeztek a származási és a szellemi elit köréből. Nádor utcai lakásukban szalont tartottak fenn, ahol rendszeres időközönként írókat, művészeket, arisztokratákat fogadtak. Céljuk a jó ízlés és a műveltség terjesztése mellett a társasági alkalmakon keresztül előnyös kapcsolatok kiépítése is volt. A szalonalkalmak nem feszes, fényes összejövetelek voltak, hanem a fogadóórák keretein belül spontánul szerveződő, vagy legalábbis spontaneitásra törekvő, csevegéssel, teázással, zenéléssel eltöltött találkozások a délutáni vagy esti órákban. Az 1870-es években már biztosan létezett a szalon, virágkorát azonban az 1880–1890-es években élte, amikor a Wohl-nővérek pártfogoltja és jó barátja, Justh Zsigmond és baráti köre is gyakran látogatta. A rendszeres szalonlátogatók közé tartozott Justh barátai közül Pekár Gyula, Aggházy Károly, Gozdsu Elek és gróf Batthyány Géza. Szalonlátogatók voltak továbbá Feszty Árpád, Zichy Géza, Hubay Jenő, több előkelő család, konzulok valamint számos író és művész, mint például Greguss Ágost, Szász Károly, Ballagi Mór, Kandó Kálmán, Arany János és Liszt Ferenc is.²

Az sem ismeretlen tény, hogy a Wohl-nővérek fontos szereplői voltak a korabeli lappiacnak is. Wohl Stephanie már az 1860-as évek második felében munkatársa

1 A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

2 A Wohl nővérek szalonját Borbíró Fanni tanulmánya nyomán ismertettem röviden. (Borbíró 2004.) Korabeli leírása Justh Zsigmond tollából származik. (Justh 1892.)

volt A *Divat* című lapnak, 1872–1873-ban Jankával együtt szerkesztették A *Nők Munkaköre* című lapot, amely 1873-ban beolvadva a *Magyar Bazárba Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* címmel egész 1904-ig működött. Janka közben, az 1890-es évek elején a *Fővárosi Lapok Salon és Sport* című mellékletének is munkatársa volt. Szerkesztői teendőik mellett rengeteg viselkedési és életvezetési cikket írtak, amelyeket később kötetbe szerkesztve is kiadtak.

A szalonélet és a lapszerkesztés mellett az irodalomtörténet-írásban Wohl Janka neve leginkább még emlékkönyve kapcsán szokott felmerülni.³ Az emlékalbum a korszak jeleseinek aláírás- és bejegyzés-gyűjteménye, illetve Wohl Janka kapcsolati hálója tekintetében egyaránt izgalmas kéziratos forrás.⁴ A korszak íróitól, művészeitől, politikusaitól gyűjtött emlékkereseket, prózai bejegyzéseket, aláírásokat Wohl Janka. Az albumba írók között megtalálható Arany László, Ballagi Mór, Brunsvik Teréz, Bulcsu Károly, Eötvös József, Liszt Ferenc, Szász Károly és Szemere Pál neve, hogy csak a legismertebbeket említsem. Nem utolsó sorban pedig Arany Jánosé is. Az album harmadik oldalának rectóján olvasható Arany-bejegyzés a költő emlékkversét, az emlékkvers születésének helyszínét és Arany aláírását tartalmazza, vagyis teljes egészében a következő szövegegyüttest:

To love, to like, enyelgén
 Amaz sok, ez kevés,
 (Szótár segélye nélkül
 Támadt az érzés),
 Egy szóba' most ezen per
 Kiengesztelve lőn
 Zeng édesen: remember!
 Át téren és időn.

Nagy-Kőrös
 Arany János

A Wohl Janka Arany iránt táplált gyöngéd érzelmeivel kapcsolatos értelmezések elsősorban Arany emlékkversén, valamint Wohl Janka *Egy költőhöz* című költeményén alapulnak. A kijelentés igazolásához két példát idézek. Fábri Anna Wohl Janka szerelmes költészetének kritikai visszhangtalanságát egyenesen ebből, az Aranyhoz fűződő gyöngéd kötődésből vezette le:

„Arra, hogy az ilyen és ehhez hasonló verseket [Wohl Janka szerelmes verseit] a kritika nem méltányolta, nem lehet elégséges ok sem Wohl Janka feltűnő fiatalága, sem pedig az irodalmi életben való – részben áhított, részben valóságos – bennfentessége. [...] Meglehet, hogy az igazi ok a csaknem gyermekkori költőnő Arany János iránti – túlonúl nyíltan – megvallott rajongása. Szokatlan és zavarba ejtő lehetett, hogy mindez nemcsak üdvözlő,

3 Az emlékkönyvet ismertette: Csapodiné Gárdonyi 1958.

4 Az albumot az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi, jelzete: Fol. Hung. 2928.

méltató költeményekben, hanem az *Egy költőhöz* címzett, de egyértelműen Aranyhoz szóló vers félreérthetetlen szerelmi vallomásában is megnyilvánult.” (Fábrí 1996, 95–96.)

Borbíró Fanni is olyannyira számon tartotta a Wohl Janka személyéhez kötődő értelmezések sorában az Aranyhoz való érzelmi kötődést, hogy már tanulmánya elején, a Wohl-nővérek életének összefoglaló ismertetésénél említést tett róla, noha jóval feltételesebb módon, mint az imént idézett Fábrí Anna:

„Származásukat tekintve nem tartoztak az előkelő világhoz. Zsidó eredetű családban születtek, apjuk orvos, anyjuk Brunszvik Teréz barátnője, »művelt, öntudatos asszony«, aki lányait már az evangélikus hitben nevelte. Janka tizenöt évesen, 1861-ben adta közre első verseskötetét, amelynek kiadását Jókai Mór segítette, s már ekkor baráti kapcsolatot ápolt Arany Jánossal (és közben talán titkon szerelmes volt a költőbe).” (Borbíró 2004, 350.)

Mindenesetre a Wohl Janka Arany János iránti szerelmével kapcsolatos feltételezésekben nagy szerepet játszhatott az a tény is, hogy az alkalmi költészet műfaja, az emlékvers adott alkalmat a spekulációkra. A műfaj ugyanis, lényegéből adódóan, jóval nagyobb felületet enged a konkrét, életközeli referenciális olvasatnak, mint az emlékverset fikcióként látó értelmezéseknek.

2. Wohl Janka és Arany János megismerkedésének körülményei

Amikor 1882 októberében Arany János meghalt, a lapokat azonnal ellepték a költő halálával kapcsolatos hírek, a temetési előkészületekről és a család gyászáról szóló tudósítások, a temetésen elhangzott beszédek publikálásra szánt változatai és a halálhíreket követő tipikus műfajok is: a nekrológok és a visszaemlékezések. Közel egy héttel Arany halálát követően, október 29-én jelent meg a *Pesti Napló* tárcarovatában Wohl Janka Aranyról szóló visszaemlékezése is.⁵ A cikk nemcsak Wohl és Arany megismerkedésének körülményeire, hanem az albumban olvasható emlékvers keletkezésének kontextusára is rávilágít.

Wohl Janka visszaemlékezéséből ugyanis kiderül, hogy 1858-ban, tizenkét évesen találkozott először Arannyal Nagykőrösön, ahol Arany lányával, Juliskával is összebarátkozott. Nagykőrösi tartózkodása idején Szilágyi Sándor jótékonyági koncertet rendezett, amelyen az akkor még zongoraművésznek készülő Janka játszott a főszerepet. A hangverseny után estélyt rendeztek, amelyen főként

5 Wohl 1882a. A cikket Wohl Janka november 1-jén megjelentette saját lapjában is: Wohl 1882b. Az írást Arany János művei kritikai kiadásának hatodik kötete is említi az emlékvershez írt jegyzetekben: Arany 1952, 227. Arany János és Wohl Janka levélváltásának egy másik, vicces epizódja ma már szintén csak sajtóközlemények formájában maradt fenn. A cikket 1882. november 1-jén közölte a Wohl-nővérek lapja: Palmer 1886.

a nagykőrösi és kecskeméti tanári kar tagjai vettek részt. Arany is jelen volt, Janka pedig az est nagy részét „édes csevegés közt” vele töltötte. Bulcsu Károly, aki szintén jelen volt az estélyen, sokat évődött a lánnyal Janka Arany iránti nyílt rajongása okán, egy ízben pedig a költő vállára ütve, a következőket mondta neki:

„Hallod-e Jani, ez a gyermek szerelmes beléd!”

„Nem igaz!” kiálték felháborodva.

„Nem, nem igaz,” szölt Arany bácsi csitítólag – „hisz az angol is különbséget tesz »to like« és »to love« között.”

„»To like« kevés”, dadogtam zavarral.

„És »to love« sok – nemde?” kérde Arany bácsi kedélyes kedves mosolylyal.

(Wohl 1882a, 2.)

Arany tehát ezt a momentumot örökítette meg emlékvésében, amikor Janka arra kérte, hogy írjon valamit albumába. A cikk tartalmából továbbá az is kiderül, hogy Wohl Janka és Arany János a nagykőrösi találkozást követően levelezni kezdtek, Janka időnként (például Arany nevenapján) apró figyelmességekkel (valamilyen kézimunkával) kedveskedett Aranyinak, a költőnek küldte el verseit és velük kapcsolatos tanácsokat is kért tőle. Arany egyik, csupán e cikk nyomán ismert válaszelevelét az alábbiakban hosszabban idézem:

„Édes Jankám!

Ne várjon tőlem eszterikai disszertációt; röviden szólok, de őszintén. A vers szép vers, úgy alak, mint tartalmilag; érzelemben gazdag és az érzélem igaz. De ez érzélem, édes Janka, épen nem kivételes; számtalan szív létezik, kegyed korában – vagyis rendszeren pár évvel *később*,⁶ – ki hasonló érzeményektől van eltelve, mert »A virágnak stb.....« A különbség csak az, hogy nem mindenik érzi oly mélyen s ritka tudja oly szépen fejezni ki. Ez »a vágy egy ismeretlen ideál után«, ki tán sehoh sincs, ki még meg sem született, talán soha sem lesz feltalálható, – legalább oly tökélyben nem, mint a fölgerjedt érzés, a hevült képzelem óhajtaná. Mondom, a vers szép, legszebb azok közül, melyeket kegyedtől olvastam.

Azonban ime itt van már az irónóság egyik baja. Kegyed »megfogadta«, hogy ezt ki hagyja adni. A férfi büszkén kikiáltja érzelmeit a világnak, – ő teheti azt. De a nő – egy leány!! (Mert az olvasó nem tudja, hogy ön gyermek, ki naiv öntudatlanságában írja ezeket). Itt nem csak az eszterikai szempont jöhet szóba. Ne adja, *még most*⁷ legalább ne – e verset a közönség kezébe (s a pletyka nyelvére) édes Jankám –

U. i. Azóta megkapta kegyed válaszat, melyben az irónóségről mondtam el véleményemet?” (Wohl 1882a, 2.)

Aranyinak az irónóségről szóló levele azonban sajnálatos módon elveszett. Wohl Janka az alábbi lábjegyzetet fűzte az idézet utolsó mondatához: „E levél,

6 Kiemelés az eredetiben.

7 Kiemelés az eredetiben.

fájdalom, soha sem jutott kezeimhez. Póstán tévedhetett el s minden utánjárás daczára ezen fontos »vélemény« örökre elveszett az utókor számára.” (Wohl 1882a, 2.) A Wohl Janka és Arany, Arany és az íróók kapcsolatára vonatkozó adatokhoz ezért a továbbiakban nyomtatott források segítségével próbáltam eljutni.

3. Arany János és az íróók a *Szépirodalmi Figyelőben* és a *Koszorúban*

1858-ban, Wohl Janka és Arany János megismerkedésének évében közölte Gyulai Pál a *Pesti Napló* áprilisi számaiban az íróókról szóló, a témában máig legidézettebb cikkét (Gyulai 1858) Majthényi Flóra költeményeinek és Szendrey Júlia Andersen-fordításának megjelenése kapcsán. A kötetek konkrét ismertetését megelőző hosszú elméleti bevezetőben Gyulai egyértelműen elutasította a nők irodalmi pályán való érvényesülésének jelentkező tendenciáját. Sem tehetség, sem pedig az egyéni boldogulás szempontjából nem tartotta ajánlatosnak a nőknek az írói pályán való tevékenykedést, legfeljebb a saját nemüknek és a gyerekeknek szánt műfajok kultiválásával.⁸ Mit gondolt vajon a kérdésről a Gyulaihoz és az általa elképzelt irodalomfogalomhoz sok szálon kapcsolódó Arany János? A kérdés legalább hipotetikus megválaszolásához elsősorban azokat az íróókkal kapcsolatos sajtóközleményeket vettem figyelembe, amelyek az Arany János által szerkesztett *Szépirodalmi Figyelőben* és *Koszorúban* jelentek meg.

Arany lapjaiban mindvégig figyelemmel kísérte a kortárs íróók tevékenységét és különböző szövegtípusokon, műfajokon keresztül folyamatosan tudósította olvasóközönségét a témával kapcsolatos aktuális eseményekről. Az említett szövegtípusok három, jól elkülöníthető csoportra (1. hírek, tudósítások, 2. kritikák, 3. szépirodalmi műfajok) oszlanak. A továbbiakban ezekkel a szövegcsoportokkal foglalkozom.

Az íróók tevékenységéről hírt adó rövid közlemények rendszerint Arany lapjainak az *Értesítő* vagy a *Vegyes* című rovatában jelentek meg. A *Szépirodalmi Figyelő* negyedik száma például Batthyány Apraxin Júlia egyik, franciául írt és Ágai Adolf által lefordított regényének megjelenéséről tudósított.⁹ A hatodik

8 Erről más helyen már írtam valamivel részletesebben: Török 2011.

9 Hartleben népszerű „Olvasó-tár”-ában, mint jelentéséből látjuk, közelebbről hg. Apraxin Júlia franciául írt magyar tárgyú regénye fog megjelenni, Ágai Adolf fordítása szerint. Ugyanitt Georges Sand „Villemer marquis” cz. legújabb regényét is igérik. (SzF (1)1860/4. (nov. 28.), 63. [Vegyes])

szám Vachott Sándorné *Gyermekvilág* című füzeteiről értesítette az olvasókat.¹⁰ A következő szám szintén Vachott Sándorné *Remény* című irodalmi és művészeti évkönyvéről számolt be.¹¹ A magyar irodalmi újdonságok mellett Arany lapjai ritkábban ugyan, de a kortárs külföldi írók munkásságáról is értesítették időnként az érdeklődőket. A *Szépirodalmi Figyelő* 1861-es évfolyamának tizedik száma például George Sand *A hóember* című regényének megjelenéséről közölt hirdetést.¹² Ugyanez a lapszám értesített Batthyány Apraxin Júlia és Heckenast-Bajza Lenke közös, magyar és francia nyelven írt levélregény vállalkozásáról is.¹³ Később az olvasók tudomást szerezhettek Batthyány Apraxin Júlia drámaírói ambíciójáról,¹⁴ valamint Vachott Sándorné *Anyák hetilapja* című vállalkozásáról.¹⁵ A lap októberi számainak egyike Kisfaludy Atala *Gyermekbarát* című lapjának előfizetési felhívására figyelmeztetett,¹⁶ a második évfolyam decemberi száma pedig Batthyány Apraxin Júlia egy újabb regényének megjelenésére.¹⁷ A második évfolyam kilencedik száma a hajadonok számára szerkesztett *Virágcsozor*

10 Kiáltó szükségét pótol Vachott Sándorné „Gyermekvilág” című csinos füzeteivel, melyek száma 6-ra van határozva, s kettő már megjelent, Heckenastnál. [...] (SzF (1)1860/6. (dec. 12.), 94. [Értesítő])

11 Végre megjelent: Remény. Irodalmi és művészeti Évkönyv. Szerkeszti Vachott Sándorné. Kiadja Heckenast Gusztáv. Pest. 1861. – A lipcsei diszkótésben, számos képpel, finom tömött papíron legszebb nyomással kiállított negyedrétt alaku album hölgyeink diszasztalán a külföldi albumok mellett sem fogja magát elszégyenleni. (SzF (1)1860/7. (dec. 19.), 110. [Értesítő])

12 „A hóember.” (L’homme du neige.) Sand Györgytől. 1859-ben Sandtól több regény jelent meg, – az irodalom e nemének minden fájában kísérletet tön. De legnagyobb dicséretben a Hóember részesült. [...] (SzF (1)1861/10. (jan. 9.), 157. [Értesítő])

13 Heckenast-Bajza Lenke és Batthyányi Apraxin Júlia együtt levelekben írt regényen dolgoznak, mely magyar és francia nyelven egyszerre fog megjelenni s nálunk ezen irodalmi nemben első kísérlet. Óhajtjuk s reméljük is, hogy jól fog sikerülni. (Uo., 159. [Vegyes])

14 Gróf Batthyány Árnthurné, született Apraxin Júlia „A honfoglalók” cím alatt drámát írt. A nemzeti színháznál már próbája is megvolt, s közelebről színré kerül. (SzF (1)1861/16. (febr. 20.), 255. [Vegyes])

15 Folyó hó 1-je óta Vachott Sándorné szerkesztése alatt „Anyák hetilapja” fogott megjelenni. Előfizetési ára évnegyedre 1 ft. 50 kr; három évnegyedre 4 ft. 50 kr. Ha valaminek hiját érezzük, az a növelési, gyermek-, családi irodalom; így annál melegebben üdvözljük a lap megjelenését. (SzF (1)1861/22. (ápr. 3.), 351. [Vegyes])

16 Előfizetési felhívást olvastunk „Gyermekbarát” című lapra, melynek tulajdonosa Kisfaludy Atala (a költő), szerkesztője Szabó Richárd, kiadója Emich Gusztáv. Ha valamiben hátra vagyunk, a gyermek-irodalom az, t. i. a gyermekek számára való irodalom, mert különben gyermekirodalmunk van, quantum satis. Ajánljuk a szülék, nevelők figyelmébe. Előfizetési ára egy évre 5 ft, félévre fele annak, negyedévre 1 ft. 30 kr. (SzF (1)1861/51. (okt. 24.), 814–815. [Vegyes])

17 Gróf Batthyányi Júlia újabb regényéről tudósítanak a lapok: „Szeréni Ilona naplója” – mely Toldy István által fordítva magyarul is megjelent Emich G. kiadásában. (SzF (2)1861/5. (dec. 5.), 79. [Vegyes])

című divatlapot üdvözölte,¹⁸ a tizenhatodik szám Vachott Sándorné *Szűn órák* című lapjának cím- és profilváltozására hívta fel a figyelmet,¹⁹ az 1862-es évfolyam második félévének hatodik száma pedig Bajza Lenke kétkötetes beszégyűjteményét üdvözölte.²⁰

A *Koszorúban* hasonló módon folytatódott az írók tevékenységével kapcsolatos híradás, ám a tudósítások kevés kivétellel (Vachott Sándorné *Családi Füzér* című folyóiratáról,²¹ a *Budapesti Divatszemle* mutatószámáról²² és Hahn-Hahn Ida grófnő regényéről²³) többnyire Batthyány Apraxin Júlia személyéhez kapcsolódtak.²⁴

18 Flóra új évtől kezdve szépirodalmi, művészi és divatlapot szerkeszt, „Virágcsokor” címűt, a „haza hajadonai” számára. Tehát, úgy látszik, határozott iránynyal „hajadonok” olvasmányaul, s ez esetben üdvözöljük, mert eddigi divatlapjaink nem igen tették e különbséget a női világban. (SzF (2)1861/9. (jan. 2.), 143. [Vegyes])

19 Vachott Sándorné új képes folyóiratot hirdet: *Szűn órák* címmel. Eltökélé – ugymond – az „Anyák hetilapját” szélesebb téren kezelné s más címmel ruházva fel, tartalmán is változtatni, a mennyiben vállalata ezentúl nem egyedül az anya, hanem egész családja számára leendő összeállítva, és havonként díszes füzetekben fog megjelenni. Előfizetési ár 12 füzetes évi folyamra 6 ft, félévre felényi. Ajánljuk a családok és közönség részvételébe. (SzF (2)1861/16. (febr. 20.), 255. [Vegyes])

20 Bajza Lenke „Ujabb beszélei” megjelentek, két díszes kötetben. [...] Ajánljuk a szépnem figyelmébe. (SzF (2/2)1862/6. (jún. 12.), 127. [Vegyes])

21 Vachott Sándorné, a „Szűnórák” helyett „Családi füzér” című folyóiratot készül megindítani. Ohajtjuk, már elhunyt férje iránti kegyeletből is, hogy melegebb pártolásban részesüljön, mint az előbbi folyóirat. [...] (Koszorú (1/1)1863/8. (febr. 22.), 191. [Vegyes])

22 Ismét egy új divatlap mutatószámát láttuk; ez a „Budapesti Divatszemle” a hölgydivat köréből. Technikai szaklap, női szabómesterek, divatkereskedések, pipereárusnők és minden e nembe vágó iparúzó számára. Kiadja Berger József. [...] (Koszorú (1/2)1863/14. (okt. 4.), 335. [Vegyes])

23 Hahn-Hahn Ida grófné új regénye, Peregrin, megjelent. [...] (Koszorú (2/2)1864/24. (dec. 11.), 575. [Vegyes])

24 Gr. Batthyányi Arthurné Apraxin Julia a budai magyar színpadon jótékony célra föllépni szándékozik. (Koszorú (1/1)1863/3. (jan. 18.), 71. [Vegyes])

Megjelent a „Budai Lapok” (szépirodalmi heti lap) első száma. Szerkeszti Józsika Kálmán. Főmunkatárs, tulajdonos és kiadó Batthyányi Julia. (Koszorú (1/1)1863/5. (febr. 1.), 117. [Lapismertetés])

Budai Apraxin Julia – mint a „Hon” szerkesztőjéhez intézett nyílt leveléből kitünik, művészi tanulmányozás végett Párisba fog menni. [...] (Koszorú (1/1)1863/15. (ápr. 12.), 359. [Vegyes])

B. Apraxin Julia tudatja a közönséggel, hogy a „Budai lapok”-at egy időre megszünteti, de valamikor saját maga fogja a szerkesztést átvenni a mostani szerkesztőtől, mint a kinek elvei éppen nem egyeznek az övével. (Koszorú (1/2)1863/1. (júl. 5.), 23. [Vegyes])

Batthyányi Apraxin Julia – kitől nem régiben jelent meg Párisban, Dentunél francia nyelven ily című röpirat: „Néhány lap egy magyar drámai művésznő emlékirataiból” – e hó 18-dikán játszta Ricourtnál az első felvonást Phédra-ból. Azóta, hogy tőlünk eltávozott, óriási haladást tehetett, mivel a „K.” szerint – előadása mindenkit elragadott. Első fellépése a „Théâtre Français”-ban november elején leendő. (Koszorú (1/2)1863/13. (szept. 27.), 311. [Vegyes])

A *Szépirodalmi Figyelő* és a *Koszorú* hirdetésrovatainak főszereplője a megjelenési gyakoriságot illetően általában Vachott Sándorné és Batthyány Apraxin Júlia volt. A jelenség magyarázata, hogy az említett hölgyek épp az adott időszakban voltak közéleti szereplésük csúcspontján. Vachott Sándorné Csapó Mária, Vachott Sándor költő neje férje 1852-es bebörtönzése, majd szabadulása, de megroppant egészsége miatt 1854-től írói és szerkesztői munkából tartotta fenn három gyermekes családját. Jelentős családi és baráti kapcsolatrendszerrel rendelkezett, főbb támogatói Eötvös József és Deák Ferenc voltak. Vachott Sándorné az említett időszak egyik legtevékenyebb írónője.

Batthyány Apraxin Júlia a korabeli sajtó ismert botrányhőse volt, a médiasztárok egyik korai, 19. századi példája testesült meg személyében. 1860-ban költözött férjével, a Batthyány család pinkafői ágából származó Artúrral Bécsből Budapestre. Már bécsi otthonukban szalont szervezett, fordítással és regényírással foglalkozott, azonban a Budapestre költözés után vetette magát csak igazán a művészetbe. Elhagyta férjét és öt gyermekét, a színház és az irodalom korabeli értelmezések szerinti kétes erkölcsű világában próbált érvényesülni, különféle szexuális kalandokba keveredett, nem csoda hát, hogy a női erény tagadásának megtestesítőjeként a sajtó figyelmének központjába került. Az Arany lapjaiban megjelent közlemények életének ahhoz a szakaszához fűződtek, amelyben tevékenysége szorosan kapcsolódott a Budai Színházhoz, és annak igazgatójához, Molnár Györgyhez, akivel viszonya is volt.²⁵

Arany lapjaiban az írókkal kapcsolatos hirdetések azonban kevésbé szóltak magánéleti eseményekről, sokkal inkább az új munkákról és a tervezett vagy már megjelent új sajtókiadványokról tudósították az olvasóközönséget. A puszta információközlés melletti időnkénti szerkesztői állásfoglalásból jól látható, hogy Arany elsősorban a női, a családi és a gyermekirodalmi szaklapok megteremtésében, tehát új olvasórétegek megnyerésében látta az írók szerepét különösen fontosnak és az irodalom piacán jelen lévő hiányok szempontjából kiaknázandónak.

Arany lapjai közül a *Szépirodalmi Figyelő* nemcsak rövid hirdetéseket, tudósításokat, hanem időnként hosszabb kritikákat is közölt a kortárs írók

B. Apraxin Julia asszony jövő év elején az Odeonban fog fellépni s e célból most tanul három új szerepet. A „Hfr.” Szerint Sardou új darabot ír egyenesen e magas rangú művésznő számára. Nagy kitüntetés. (*Koszorú* (1/2)1863/21. (nov. 22.), 504. [Vegey])

Apraxin Julia asszony a „Hon”-hoz intézett levelében tiltakozik azon hír ellen, mintha családja tetemes pénzmennyiséget biztosított volna számára, ha lábát többé Magyarország földére nem teszi. Ily alkut – ugymond – róla és családjáról föltenni méltatlanság. Ő semmi áron nem mond le hazájáról, és halála után sirja is ezt fogja mondani: Haza! ő szeretett téged! (*Koszorú* (1/2)1863/24. (dec. 13.), 575. [Vegey])

25 Batthyány Apraxin Júliáról részletesebben lásd: (Mátay 2009).

épp megjelent munkáiról. A hosszabb kritikákat általában Salamon Ferenc írta. Az ő tollából jelent meg a lap 1861-es évfolyamának augusztusi számaiban a Wohl Janka költeményeit bemutató közlemény is (Salamon 1861b). A kritikus nem az esztétikai formák, hanem a lélektani tartalom szempontjából elemezte Wohl Janka költészetét. Salamon a minőségi költészet ismérvének a természetes vágyak, hajlamok és szenvedélyek megéneklését tartotta. Elvárásrendszerével szemben azonban a költőnő szerinte tárgyaltalan, homályos, bizonytalanul hánykolódó érzelmeket énekelt és az általánosság, az elvont eszmék világában mozgott. Salamon szemléletesen fogalmazva állapította meg, hogy mily természetellenes állapot, ha valaki „éhvágyra vágyik”, vagyis ha valaki nem azt írja, amit érez, hanem azt, amit „érezhetnék”. Ódáinak közhelyei, verseinek pongyolasága, germanizmusai és érzelmi paradoxonai mellett verseinek természetellenes lélektanát kifogásolta leginkább Wohl Janka költészetében. Nem mondhatni tehát, hogy Salamon Ferenc méltató kritikát írt Wohl Janka debütáló verseskötetéről, de bírálata olyan negatív reklámként is értelmezhető, amelynek helyi értékét a közlő sajtóorgánium, Arany János *Szépirodalmi Figyelője* biztosította.

Salamon Ferenc egyébként a Kánya Emília elbeszéléskötetéről (Salamon 1861a) és Jósika Júlia *Családragény* című művéről (Salamon 1861c) írt kritikáiban is hasonló szempontokat, a tematikai és lélektani hitelesség kérdését tartotta mérvadónak az írók által írt munkák értékelésében. A cél színvonalas elérését pedig meglehetősen korlátozó módon látta kivitelezhetőnek: úgy tehát, ha az írók hivatásuk, eszmekörük és élettapasztalataik határain belül maradnak, és írói ambícióikat ezen határok között érvényesítik. Véleményét teljes mértékben osztotta Szász Károly is Atala költeményeiről írt bírálatában (Szász 1861a).

Arany János kritikában az M. P. szignó alatt Malvina költeményeiről közölt négy részes cikkében (Arany 1861) nyilatkozott a kérdésről, lényegében hasonló álláspontot képviselve. A kritikai kiadás Aranypróza műveit tartalmazó kötetének sajtó alá rendezője három okkal magyarázta az írás terjedelmességét: Tarnóczy Malvina, az arisztokrata, gazdag irodalom pártoló személyének fontosságával, a kötet megjelenésének indokával (ti. hogy nagy ügyet szolgál: a kötet jövedelmét egy felállítandó Petőfi-szoborra szánták) kapcsolatos véleménynyilvánítás szándékával és az írók kérdésében való állásfoglalás kifejtésének igényével (Németh 1968). Ez utóbbi szempont korabeli tisztázása különösen sürgető volt, lévén, hogy Gyulai Pál 1858-as kritikája deklaráltan vagy hallgatólagosan sok esetben felborzolta az írók kedélyeit. Arany játékos szerepjátszással fejtette ki véleményét egyrészt a kritikairás szempontjairól, másrészt pedig az írókkal kapcsolatos problematikáról. Noha stílusa jóval tapintatosabb volt Gyulai Pál modoránál, és bírálatában mindvégig a kritikával szemben támasztott saját követelményeinek igyekezett megfelelni (hogy ti. az írás nyájas, szelíd, ám igazságos legyen, a közönségnek élvezetes, felvilágosító olvasmányt nyújtson,

az irodalom érdekeit ellenőrizze, az író t figyelmeztesse botlásaira, buzdítva emelje ki könyve szépségeit; egyszóval tanulságos, érdekes, vonzó legyen, de senkit ne idegesítsen, semmi kedvetlen utóízt ne hagyjon maga után), álláspontja végső soron Gyulai Pál és Salamon Ferenc véleményét osztotta. A költői teremtés nagyszabású műveinek megalkotására ő maga is gyöngének tartotta az emberiség „finomabb szervezetű felét”. Nem ellenezte az írói pályán való tevékenykedést, de csak megszorításokkal képzelte azt el, a lírai túltermelést nem ajánlotta a nőknek, azt viszont igen, hogy munkáikkal vélemény és jó tanács végett forduljanak mindig egy őszinte baráthoz (egyértelműen férfihez), aki a tökéletlenségekre még a nyilvánossággal való találkozás, tehát a publikálás előtt figyelmezteti őket.

Hasonló tanácsadó szerepet töltött be ő maga is, legalábbis a korábban idézett levél tanúsága szerint, Wohl Jankával való levelezése során. Arra vonatkozóan azonban, hogy a lapjaiban közölt Wohl-versekkel kapcsolatosan mi volt a véleménye, sajnos pillanatnyilag nem áll rendelkezésünkre forrás. Mint ahogy arról sem, hogy mely tényezőnek volt nagyobb szerepe a versek gyakori közlésében: annak, hogy olyannyira megfelelték volna az író nők műveivel szemben támasztott elvárásoknak, vagy pedig annak a prózai valóságnak, hogy Arany gyakran küzdött kéziratok hiányával, így néha azt közölte, ami épp rendelkezésére állt. Tény azonban, hogy az íróktól közölt szépirodalmi szövegek közlési arányát tekintve Wohl Janka versei szembeűnő gyakorisággal bukkannak fel Arany János *Szépirodalmi Figyelőjének* és *Koszorújának* hasábjain.

Arany ugyanis nemcsak hírekben, tudósításokban, kritikákban tudósította olvasóközönségét a korabeli irodalomnak a szépnem által képviselt újdonságairól, hanem szépirodalmat is közölt tőlük időnként: Beniczkyné-Bajza Lenkétől és Jósika Júliától novellákat, Hajnalkától és Dalmától pedig verseket. Az említett írók Arany lapjaiban való jelenléte azonban elenyésző a Wohl-nővérek, főként pedig Wohl Janka szerepléséhez képest. Arany Wohl Stephanie regéből is közölt több ízben részleteket, Jankától azonban lapjaiban összesen tizenkét költemény olvasható,²⁶ a mennyiség pedig különösen szembeszökő annak fényében, hogy Hajnalkától két, Dalmától csupán egy verset jelentetett meg. A nők által képviselt lírai műfajok közlési arányát tekintve Wohl Janka tehát egyértelműen vezető pozícióban volt Arany János lapjaiban. A *Szépirodalmi Figyelőben* és a *Koszorúban* megjelent Wohl-versek olyan költemények, amelyek Wohl Janka 1861-ben megjelent verseskötetében nem szerepelnek. A fiatal költő tehát kötetének

26 Wohl Janka, Jer vissza, jer!, *Szépirodalmi Figyelő* (SzF), (1)1861/32. (jún. 13.), 510–511; Uő, Magány, SzF, (1)1861/41. (aug. 15.), 654; Uő, Ébren, SzF, (1)1861/52. (okt. 31.), 824; Uő, Áldozat, SzF, (2)1861/14. (febr. 6.), 215; Uő, Leila három dala, SzF, (2)1861/11. (júl. 17.), 169–170; Uő, Bölcsődal, *Koszorú*, (1/1)1863/13. (márc. 29.), 298; Uő, Búcsu, *Koszorú*, (1/1)1863/23. (jún. 7.), 540; Uő, Egy kis madár..., *Meg sem mondtam...*, *Koszorú*, (2/1)1864/3. (jan. 17.), 56; Uő, A menny áloéja, *Koszorú*, (2/1)1864/9. (febr. 28.), 205–206.

megjelenésével párhuzamosan Arany lapjaiban publikált új versekkel próbálta népszerűsíteni költői indulását, Arany János pedig korábbi személyes ismeretségük révén dönthetett úgy, hogy az írókkal kapcsolatos kérdésben tanácsadói és támogató szerepét Wohl Janka személyével kapcsolatosan érvényesíti.

4. Wohl Janka karrierépítési stratégiái és kapcsolati tőkéje az írói pályán való induláskor

A Wohl-nővérek idősebbike nemcsak Arany Jánossal ápolt kordialis kapcsolatot írói pályája kezdetén. Pártfogoltja volt a korszak másik nagy sztárjának, Jókai Mórnak is. 1861-ben megjelent és Arany Jánosnak ajánlott verseskötetét Jókai Mór adta ki. (Wohl 1861.) Sajnos, Jókaiával való kapcsolatáról pillanatnyilag ennél többet nem lehet tudni. A kötetben Jókainak ajánlott verséből azonban annyi még kiderül, hogy a nagy mesemondó hatására kezdett magyarul verselni. *Jókai Mórhoz* című költeményében így ír erről: „Mint szent apostol, zengzetes szavakkal, / De nagy hatalmasan / Lehelted lelkembe ama világot, / Mit birsz oly boldogan. / És géniusodnak hirdető szavával / Megtérítéd szívem, / Mutatva nékem az ígéret földjét / Tulajdon lelkemen. // S lantot ragadtam,... de honi dalokra! / Ne idegen szavak, / Nem, nem! magyarnak lantján csak magyar s szent / Dalok fakadjanak. / Lantot ragadtam, és dúsabban zengtek / Még gyöngye húrjai, Midőn az ismert, a honi dalokban / Rezghettek hangjai.” (Wohl 1861, 8.)

Jókai pártfogó gesztusa a nőíró-írók kérdéssel kapcsolatos liberális álláspontja felől érthető. Ő más írókat is pártfogolt és Gyulai Pál véleményével homlokegyenest ellenkező álláspontot képviselt. 1858-ban a *Magyar Sajtó* hasábjain közölt három részes cikkében például Bajza Lenke épp megjelent elbeszéléskötete kapcsán az írók publikálási joga és általában a nők irodalmi pályán való érvényesülési lehetőségei mellett érvelt (Jókai 1968). Wohl Jankával való megismerkedése időpontjáról és körülményeiről nincsenek adataim. Janka egyik, Szász Károlynak írt levele tanúsága szerint azonban a költőnő 1858-ban már Jókaiával is jó ismeretségben volt: „9 éves koromban franciául írtam, később németül, 's csak három évvel ezelőtt, Jókai előttem lefordítá német verseimet magyarra, 's úgy vitt arra hogy magyarul írok. – Eddig nem bántam meg!”²⁷ Arany Jánossal való kapcsolatához hasonlóan Janka feltételezhetően Jókaiával is váltott időnként leveleket, levélváltásuk dokumentumai azonban egyelőre ismeretlenek. Egyetlen, az Országos Széchényi Könyvtárban Jókainak címzett levél tanúsága szerint barátságuk és kapcsolatuk mester-tanítvány jellege még 1894-ben is tartott. Janka levelében Jókait „Szeretett Mester!”-ként szólította meg, levele

27 Wohl Janka – Szász Károlynak, Pest 26/4/61., OSZK Kézirattár, Levelestár.

végén pedig az Arany Jánoshoz fűződő gyöngéd szeretethez hasonlóan „édes Jókai bácsinak” nevezte az író.²⁸

Az imént idézett, Szász Károlynak írt levél értelmében Arany János és Jókai Mór mellett Wohl Janka 1861-ben megjelent verseskötetét elsőként Szász Károlynak, a későbbi református püspöknek küldte el. Arany János és Ballagi Mór ugyanis arra figyelmeztették, hogy Szásznak szándékában áll a könyvről kritikát írni. Az írói pályán debütáló Janka tehát azonnal megragadta az alkalmat, hogy levelében arra kérje Szászt, ne csak „méltó szigorral” hanem jóindulattal is szóljon kötetéről. Tudomásom szerint Szász végül önálló kritikát nem írt a kötetről, megjelentetett viszont a *Szépirodalmi Figyelő*ben egy hozzászólást a tanulmány korábbi alfejezetében idézett Salamon Ferenc-féle bírálathoz. Salamon ugyanis kritikája első mondatát Szász Károlyhoz intézte: „Nem tudom, mit mond rá a kritikával néha ellenzéket formáló Szász Károly, – hogy jelen bírálatomban az *író egyéniségének* általános ismertetését adom.” (Salamon 1861b, 613.) A mondat látszólag igen felháborította a megszólított Szászt, akinek, mint hozzászólásából következtethető, nem volt tudomása a cikkíró személyéről.²⁹ Ezért a következőképpen kezdte válaszát:

„Nem érteni, vagy félre érteni, oh mely kin! nem csak a szerelmesnek pedig, hanem a – kritikusnak s aesthetikusnak is. Ezt a nagy kint kell nekem szenvednem, – nem is szólván másról! –legközelebb a Wohl Janka költeményei bírálójától, ezen általam ismeretlenül is igen tisztelt Anonymustól. Ha ugyan igazán nem- vagy félreértés, s nem valami egyéb lappang alatta. Mert, midőn W. J. ellen indulna táborot járni, – egy előleges oldalbökéssel rajtam próbálja ki fegyvereit. Én ugyan, mint udvarias férfi, kitűnő szerencsémnek tartom oly szép, szelleműs és fiatal hölgyért, ha kell, szenvedni is: de ezuttal szintoly erkölcsi kötelességnek ismerem a t. ismeretlent, szándékos vagy akaratlan félreértéséről felvilágosítani.” (Szász 1861b.)

Szász Károly szerint az irodalmi kritikának az írói egyéniséggel és nem a szerző személyes jellemvonásaival kell foglalkoznia. Nem vitatta a Salamon Ferenc által elsődlegesnek tartott lélektani szempontot az elemzésben, de csak annyira, amennyire annak az írói jellemvonások kidomborításában volt szerepe.

„Mit mondana rá [ti. ő maga]? Azt mondja, hogy ha W. J. írói egyéniségét jellemzendi, igen jól van; de ha ahhoz nem tartózó személyes jellemvonásokra terjeszkedik, ha arról beszél, hogy W. Janka szőke-e vagy barna, magas-e vagy alacsony, szépen énekel-e vagy nem, rántást tud-e keverni jobban, vagy zongorázni? stb. stb. az már nem jó lesz! Sőt kész vagyok, becsületes feltételek mellett egy kis concessióra is, nevezetesen: megbocsátom, hogy a t. ismeretlen, W. J. fiatalságát fölhozta, annyiban, mennyiben e *körülmény* a költőnő *írói* jellemére világot vet.” (Szász 1861b.)

28 Wohl Janka – Jókai Mórnak, 27. 2. 94., OSZK Kézirattár, Fond V/670.

29 Salamon bírálatának első része névtelenül jelent meg, csak a második, befejező rész végén tüntették fel a nevét.

Noha Szász az irodalmi mű elemzésének elsődlegességét és a szerző személyének figyelmen kívül hagyását hangsúlyozta válaszában, ő maga sem tudott teljes mértékben eltekinteni attól, a Salamon által is kiemelt tényről, hogy disputájuk tárgya egy fiatal lány, tehát költőnő és nem költő verseskötetének elemzése. Bár a szerző személyének, tehát nemének is figyelmen kívül hagyása az irodalmi bírálatban egyik hangsúlyos szempont a kritika korabeli műfajának elgondolásában (Arany János Malvina költeményeiről írt kritikájában sem említ ilyen szempontokat a bírálat kritériumaként), a nők jelenléte a korabeli írói pályán még korántsem volt olyan egyértelmű jelenség, hogy azt teljes mértékben szó nélkül lehetett volna hagyni. Wohl Janka számára azonban a még nem teljesen kedvező bírálatnak is (a vitáról és a pártfogók személyéről már nem is beszélve) megvolt a maga hozadéka, hiszen Arany János, Jókai Mór, Salamon Ferenc, Szász Károly, tehát a korszak hangadó személyiségei szólaltak meg, vagy foglaltak állást első verseskötetének megjelenése kapcsán.

5. Wohl Janka és Arany János barátságának poétikatörténeti következményei

Wohl Janka irodalmi kapcsolatait nemcsak társasági jelenlétével és levelezéssel alakította, hanem átpoétizálta, irodalommal is írta őket. 1861-ben megjelent verseskötetének már indító költeményei is ezt a szándékát tükrözik. Az Arany Jánosnak ajánlott kötet („Arany Jánosnak mély tisztelet és szeretet jeléül ajánlva a Szerző által”) első verse (*Ajánlás*) Aranyhoz szól, a második költemény Jókaihoz (*Jókai Mórhoz*), a harmadik pedig Ballagi Mórhoz (*Dr. Ballagi Mór barátomhoz*). A költemények címzettjei irodalmi, közéleti vagy tudományos munkásságuk révén váltak követendő példává a költőnő számára. A versek burkolt szándéka ugyanakkor a hálás köszönetnyilvánítás azért a fontos szerepért, amelyet a megszólítottak Wohl Janka irodalmi pályán való indulásában játszottak.

Az említetteken kívül a kötet még számos olyan költeményt tartalmaz, amelyet a szerző korabeli hazai vagy külföldi személyiségekhez írt: Victor Hugóhoz (*Hugo Victorhoz*), Eötvös Józsefhez (*Báró Eötvös Józsefhez*), Szemere Pálhoz és több költeményt Aranyhoz (*Egy költőhöz*, *Ghazél – Arany Jánoshoz –*). A kötet utolsó, *Kertem* című versciklusát anyai barátnőjének, Brunszvik Teréznek ajánlotta. A nevezetes személyiségekről szóló költemények egy sajátos csoportját alkotják a kötetben azok a versek, amelyeket már elhunyt személyek emlékére írt: *Virág Széchenyi István sirhalmán*, *Széchenyi requiem*, *Egy hang a végtelenbe* (*Petőfihez*), *Petőfi*, *Byron*, *Visszaemlékezés Liszt Ferencre*. Egyetértek azzal az értelmezéssel, mely szerint Wohl Janka első kötete nem más, mint egy nagyravágyó pesti

kislány helyfoglalási kísérlete a választékos, pesti arisztokratikus szellemi körben. (Fábri 1996, 94.) Úgy vélem, hogy valóban a kapcsolatalakításnak és az irodalmi vérkeringésbe való bekerülésnek az egyik módszere volt a kiemelkedő személyiségek versekben való megszólítása és a költőnővel való barátságuk tematizálása, talán kissé túlzó hangsúlyozása.

A nagy költők személyéhez kapcsolódó versek csoportjába tartoznak Wohl Janka költői parafrázisai is, amelyeknek a *Viszhang*³⁰ címet adta. A kötetben öt *Viszhang*-vers olvasható, ezekből egy Petőfi, egy Bajza, három pedig Arany János verseihez kapcsolódik. A *Viszhang*-versek jellegzetessége, hogy mindenkinek van egy négy sorból álló mottója a megidézett költő egyik verséből. A költemények tulajdonképpen a mottó kifejtésére, átértelmezésére épülnek oly módon, hogy a négy versszakból álló versek utolsó, nyolcadik sorában a mottó egy-egy sora szerepel idézetként. Az eljárás a mesterszonett műfaját juttathatja eszünkbe, azzal a különbséggel, hogy itt a „mesterszonettként” funkcionáló mottó nem egy versciklus záró darabja, hanem egy költemény jellegű, amelyet nem a költemény első, hanem a szakaszok utolsó sorai alkotnak. A Petőfihez írt *Viszhang* mottója a XIX. század költői című vers első négy sora, a Bajzához írt *Viszhang*-é pedig a költő *Szerelem* című negysorosa.

Az Arany Jánoshoz írt *Viszhang*-versek sorában az első, *Kettős viszhang* című tulajdonképpen két különálló részből áll. Az első rész mottója Arany *Ősszel* című költeménye nyolcadik szakaszának első négy, a második részé pedig ugyanennek a szakasznak az utolsó négy sora. A második, Aranyhoz írt *Viszhang*-vers mottója a *Visszatekintés* harmadik szakaszának utolsó négy, a harmadik pedig a *Vigasztaló* első szakaszának szintén utolsó négy sora. Salamon Ferenc a korszak költői gyakorlata, az epigon költészet felől értelmezte Wohl Janka kísérleteit, formai szempontból pedig „meddő gyakorlatnak” (Salamon 1861b, 630.) tartotta a *Viszhang*-sorozatot, amely szándékával épp ellentétes célt ért el: ahelyett, hogy a hangulatkölcsonzással növelte volna annak intenzitását, eredeti környezetéből kiragadva épphogy gyengítette azt.

Pozsvai Györgyi az irodalomértés posztmodern elméletei felől Wohl Janka *Viszhang*-verseit abban a hagyománysorban méltatta, amelyből a posztmodern intertextualitás különböző megnyilvánulásai is eredeztethetők és érthetők. Pozsvai a Wohl Janka által használt eljárást méltató (affirmatív) versbeszédnek, azaz explicit intertextualitásnak nevezte. Más szóval: a *Viszhang*-sorozat nem szervesítette magába pretextusát, hanem világosan megvonta az intertextuális határokat, a vendégszöveg jelenlétében az explicit idézőmód hagyományához ragaszkodott. (Pozsvai 2000, 364–365.) Ezt formailag a mottó és az idézett szerző nevének a feltüntetésével, tipográfiaileg pedig az idézett sorok más betűtípussal való kiemelésével jelölte. Pozsvai az így létrehozott sorozatnak

30 A helyesírásban a továbbiakban végig a Wohl Janka-féle változathoz igazodtam.

a jelentéstöbblet szempontjából való erényeire is felhívta a figyelmet: a megidézett gondolat variációja más oldalról, más kontextusba helyezve mutatta meg az eredeti hangulatot, az eljárás pedig jelentésfeltöltődést eredményezett. A jelentésfeltöltődés meglátásom szerint pedig nemcsak az eredeti, a megidézett gondolat, illetve a költemény szintjén érvényesül, hanem a megidézett szerzők kötetbeli jelenlétének aránya révén az egész verseskötet kontextusában is. Hiszen Arany János neve visszatérő motívuma Wohl Janka könyvének, a személyének és költészetének szánt kiemelt pozíció tehát a tanulmányban felvázolt kontextus és forrásanyag nélkül, csupán a kötet ismeretében is szembeötlő.

* * *

A Wohl Janka Arany Jánoshoz fűződő gyöngéd érzelmeivel kapcsolatos feltételezést tehát sem cáfolni, sem erősíteni nem tudom. Ha létezett is Wohl Jankának ilyen minőségű kötődése a költőhöz, az mégsem vakította el józan ítélőképességét annyira, hogy fel ne ismerte volna a kötődés lehetséges és kiaknázható hozadékait. Az irodalmi pártfogásnak azt a lehetőségét használta ki tehát, amely épp aktuálisan rendelkezésére állt: az akkor már országos hírnevű Arany immár szerkesztői minőségben megnyilvánuló támogatását és az ezzel együtt járó publikálási alkalmakat. És kétségtelen, hogy az író-kérdéshez nem minden esetben egyértelműen viszonyuló, megszorítva megengedő Arany János, ha szerepet játszott valamely írói pálya elindításában a 19. század második felében, akkor a Wohl Jankáé volt az. Később azonban, a tizenévesként még csak szárnyait próbálgató, az irodalmi pályán való érvényesüléssel kísérletező Wohl Janka számára is világossá vált, hogy nem költőként, hanem lapszerkesztőként tehet szert igazi közönségsikerre. S míg az újságszerkesztés főként a korabeli irodalmi piacon és a női olvasóközönsséggel való kapcsolatteremtésben juttatta nevét közismertségre, az Arany János nevéhez is kötődő költői indulása révén az irodalomtörténet kikapuján is bebocsátást nyert.

Felhasznált irodalom

[Arany János] M. P. (1861) Malvina költeményei. 1861. Kiadja Ráth Mór. *Szépirodalmi Figyelő* (2) 1861/12. (jan. 23.), pp. 180–182. (2) 1861/13. (jan. 30.), pp. 196–198. (2) 1861/14. (febr. 6.), pp. 213–215. (2) 1861/15. (febr. 13.), pp. 231–232. [Belirodalom]

Arany János (1952). *Összes művei VI., Zsengék, töredékek, rögtönzések*. Budapest: Akadémiai.

Borbíró Fanni (2004). „Csevegés, zene és egy csésze tea”. A Wohl-nővérek a pesti társaséletben. *Budapesti Negyed* (12)2004/4, pp. 350–376.

Csapodiné Gárdonyi Klára (1958). Wohl Janka emlékalbuma. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1958*, pp. 247–257.

- Fábri Anna (1996). „A szép tiltott táj felé”. *A magyar írók története két századforduló között (1795–1905)*. Budapest: Kortárs.
- Gyulai Pál (1858). *Flóra 50 költeménye*. Pest, Emich Gusztáv könyvnyomdája 1858. Andersén meséi. Fordította Szendrey Julia. Pest, 1858. Kiadja Lampel Robert. *Pesti Napló* (9)1858/61. (ápr. 8.), pp. 1–3. (9) 1858/62. (ápr. 9.), pp. 1–2. (9) 1858/65. (ápr. 13.), pp. 1–2. (9)1858/70. (ápr. 18.), pp. 1–2.
- Jókai Mór (1968). Bajza Lenke munkái. In Törő Györgyi (s. a. r.) *Jókai Mór Összes művei. Cikkek és beszédek V. 1850–1860* (pp. 88–99). Budapest: Akadémiai.
- Justh Zsigmond (1892). A Wohl nővérek szalonjáról. *Magyar Salon* (9) 1892/16. köt., pp. 405–407.
- Mátay Mónika (2009). Egy nődandy karrierje: képek Batthyány Apraxin Júlia életéből. *Média-kutató* (10) 2009/4, pp. 81–86.
- Németh G. Béla (1968). Jegyzetek (Malvina költeményei). In Németh G. Béla (s. a. r.) *Arany János Összes művei XI., Prózái művek 2. 1860–1882* (pp. 770–772). Budapest: Akadémiai.
- Palmer Károly (1886). A költő és unokája. *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (21) 1886/21. (nov. 1.), pp. 161–162.
- Pozsvai Györgyi (2000). Az intertextuális hagyományteremtés poétái a századfordulón. *ITK* (104)2000/3–4, pp. 353–375.
- [Salamon Ferencz] S. F. (1861a). Beszélyek. Irta Emilia. (Két kötetben.) Pest, Engel és Mandello tulajdona. *Szépirodalmi Figyelő* (1)1861/26. (máj. 1.), pp. 403–408. [Belirodalom]
- Salamon Ferencz (1861b). Wohl Janka költeményei. Kiadja Jókai Mór. Pest 1861. Nyomatott Engel és Mandellónál *Szépirodalmi Figyelő* (1)1861/39. (aug. 1.), pp. 613–616.; (1)1861/40. (aug. 8.), pp. 629–632. [Belirodalom]
- Salamon Ferencz (1861c). Családelet. Regény két kötetben. Irta Józsika Julia. *Szépirodalmi Figyelő* (2)1861/25. (ápr. 24.), pp. 402–406.
- Szász Károly (1861a). Atala költeményei. Pest. 1861. *Szépirodalmi Figyelő* (1) 1861/28. (máj. 16.), pp. 436–439. [Belirodalom]
- Szász Károly (1861b). A kritikáról – még egy kis toldalék. *Szépirodalmi Figyelő*, (1) 1861/40. (aug. 8.), 638.
- Török Zsuzsa (2011). Kánya Emília írói és szerkesztői pályája. *Irodalomtörténet* (92) 2011/4. pp. 475–489.
- Wohl Janka (1861). *Költeményei*. Kiadja Jókai Mór. Pest: Nyomt. Engel és Mandellónál.
- Wohl Janka (1882a). Gyermekéveimből (Visszaemlékezés Arany Jánosra). *Pesti Napló* (33) 1882/298. (okt. 29). pp. 1–2.
- Wohl Janka (1882b). Gyermekéveimből (Visszaemlékezés Arany Jánosra). *Magyar Bazár mint a Nők Munkaköre* (17) 1882/21. (nov. 1). pp. 161–163.